

AZ ÁLLANDÓ HADSEREG BECZIKKELYEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE III. KÁROLY KORÁBAN.

Harmadik közlemény.

VI.

Nézzük most már, mi volt az, a mit az állandó hadseregre nézve az 1715-iki törvények megalkottak. miben kell látni ennek jelentőségét és mi benne olyan, a mit az egykorúak szerint is a jövődőknek kellett megoldania.

Az állandó hadseregre vonatkozó IV. törvényezikkből a végleges szövegezésben VIII. t.-cz. lett. Czíme: «A felkelésről és az adózásról.» Már maga a cím megmondja, hogy innét még a rendi társadalom beszél hozzánk. Szó szerinti szövegét már láttuk, itt elég rendelkezéseit összefoglalni. Magyarországon, valahányszor a király kívánja, kiáll az ország védelmére a nemesi fölkelés; de mivel ez az ország védelmére nem elég, bennszülöttekből és külföldiekből rendes katonaságot kell tartani; ennek fenntartására zsold szükséges, a zsoldhoz pedig adó, a mi fölött a diéta dönt. Ha valami okból az országgyűlés nem lehetne egybehívni, ez esetben tarthatnak concursust, a melyen részt vesznek a nádor, a primás, a főpapok, a mágnások, a kir. tábla, a megyék és a szab. kir. városok. Ez a gyűlekezet csak az adózásról határozhat és az ország határain belül tartandó meg.

A törvényezikk tehát világosan két részre oszlik, egy hadi és egy adóügyi részre. Magyarország haderejét a nemesi felkelésben szabja meg, de annak kijelentésével, hogy ez az ország védelmére kevés. Tudjuk pedig, hogy Zsigmond 1435-iki törvénye, illetőleg az 1433-iki *registrum banderiale* óta az *insurrectio* hadrendszere tisztán a védelemre volt alapítva és lehetetlenné

tette a támadó hadjáratot. Ha egy király hódítani akart, mint pl. Mátyás, terveit az insurrectio nélkül vitte keresztül. Az tehát már a középkor végén kitűnt, hogy a magyar hadrendszer a védekezésen kívül egyébre nem való. De ez se volt kétségtelen, mert ekkor még nem próbálták ki, meg lehet-e védelmezni a banderiumokkal az országot, azaz megfelel-e ez a hadrendszer annak a czelnak, a mit Zsigmond tűzött eléje. A török háborúk megmutatták, hogy ennek a czelnak se felel meg. Ennek a tapasztalásnak normális körülmények között maga után kellett volna vonnia a hadszervezet olyan átalakítását, a milyenen az Európa egyéb államaiban átment és előkészíteni a lassú átmenetelt az állandó katonaság rendszeréhez. Ennek azonban több ok is állott útjában. Első sorban a bizalmatlanság az uralkodó iránt, kivel szemben az állandó hadsereg megteremtése után a nemzet teljesen védtelenül állott volna. A másik ok az a rettenetes teher, a melyet az állandó katonaság ró az országra, holtott a banderiumok csak időlegesen okoztak költségeket. Az állandó hadsereg által okozott kiadást a jobbágy aligha bírta volna előteremteni, ez esetben pedig föltétlenül szőnyegre került volna a nagy kérdés: mivel a nemesség már nem védi a hazát, megérdemli-e még mindig azt a kiváltságot, a melyet megalakulása óta ezen a jogezímen élvezett. Az adómentességre való jogezím azonban megmarad mindaddig, míg a törvény nem ismer más hadsereget, mint a nemesi felkelést. És a magyar törvények szerint 1715-ig tényleg csak egy sereg van, az insurrectio. A törvény szerint tehát a nemesség elvégzi kötelességét. tehát meg is érdemli az adómentességet. 1687-ig volt még egy más szempont is, a mely ajánlotta a nemesi fölkelés fenntartását: az arany-bulla 31. pontja, a mely a nemességnek a királylyal szemben megadta a fegyveres ellenállás jogát. Ha az ország katonai ereje az uralkodó kezében van, ez a pont elvesztette minden jelentőségét, mert a nemesség nem tud jogának érvényt szerezni; de ha fennáll az insurrectio, legalább látszólag van ereje. A nemesi felkelés tehát tényleg úgy szerepelhetett, mint a magyar alkotmány egyik őrzője.

Az 1687: IV. t.-cz. eltörölte a fegyveres ellenállás jogát és ugyanakkor végigharcolták a felszabadító háborút a császár csa-

patai, az insurrectiót tehát se az alkotmány, se az ország védelme nem követelte. Míg a leendő török háború esetére az 1681 : XLVI. t.-cz. elrendelte a nemesi felkelést, addig 1687-ben nincsen szó róla, noha javában folyik a török háború. Még nem ajánlása nyílt elismerése annak, hogy nem lehet használni. Lemondani róla azonban szintén nem lehet, mert a primæ nonus ezt jelöli meg a nemesség egyetlen kötelességének és ezt veszik a hadügy kiinduló pontjának. Az uralkodó nem lelkesedett érte, fenntartani se akarta, de mivel az alkotmány szerint ez volt az egyetlen magyar hadsereg, a nemesség nem adta föl. Egy dolog azonban mégis változott. Míg eddig időnként megajánlották az insurrectiót, ezután erre nincsen szükség, a mi különben is jobban megfelel a törvény szellemének. Egy dologban azonban engedékenyebb lett a nemesség: nem szól arról, vajjon személyesen kell-e a királynak részt vennie az insurrectióban, vagy elég a nádor jelenléte is. De ez csak egy része annak az általános jelenségnek, a mit itt tapasztalunk, hogy t. i. hiányzik az insurrectiónak minden szabályozása, holott ez az előbbi megajánlásoknál sohasem maradt el.¹ Talán ez is arra utal, hogy a nemesi felkelést mindenki olyannak tekinti, a melylyel aligha fognak kísérletezni. Még csak a számot se említik, hogy kb. mennyi az a sereg, a melyet a nemesség ad Magyarországnak. Valamivel később ezt a nemesi felkelést az 1715-iki törvények meghozatala körüli időre nézve 30,000 emberre számították,² a mi nagyjában egyeznék azzal a számmal, a mennyi katonát az uralkodó ekkoriban Magyarországon tartott. Az országgyűlési követek szerint is a magát túlélő insurrectiót a törvény fenntartja, de megengedi más sereg tartását is. Ezt a pontot különösen külföldiek igen nyomatékosan emelik ki,³ noha semmi különös nincsen benne. Több mint száz évvel ezelőtt az 1602 : II. t.-cz. szintén kimondotta ugyanezt, sőt az insurrectio használhatatlanságának következményeit is levonta, csak nem olyan módon, mint az 1715 : VIII. t.-cz. és csak bizonyos meghatározott időre.

¹ Kiemeli ezt d'Elvert i. m. 246.

² Bárdossy, *Animadversiones* ... in opus de insurrectione nobilium auct. Jos. Keresztúry. 141.

³ Meynert, *Das Kriegswesen der Ungarn*. 211.

Az új törvény szerint a nemesi fölkelésen kívül van az országban egy másik sereg, a bennszülöttekből és külföldiekből álló állandó katonaság, a császári armadia, a mely törvény nélkül is bent volt már Magyarországon, a mióta a Habsburgok itt uralkodtak. A törvény semmi egyebet nem tesz, mint hogy elismeri ezt a katonaságot. Annál szivesebben időzik azonban e törvényezikk a másik pontnál, az insurrectionálnál és a contributió-nál. A dolog érthető. Az állandó katonaságot tekintve, a magyar alkotmányban nem volt egyetlen pont se, a mire támaszkodhattak volna, a nemesi fölkelésre és az adózásra nézve volt. A latin szenvedő szerkezet lehetővé tette, hogy az adót szükségesnek kijelentő mondatban az alany a katonaság szó legyen és ezáltal semmitmondó mondattá váljék. Az állandó hadsereget becikkelyező törvény egész sereg kétséget hagy maga után és később maga az országgyűlés bizottsága jelentette ki, hogy az az egész «articulus kissé rejtett értelmű»,¹ és innét van, hogy bizonyos dolgokat később bele lehetett magyarázni, vagy épen azért, mert a törvény nem szól róluk, lehetett mellőzni.² A mikor később viták folytak a nemzet kötelességei felől, az 1715: VIII. t.-cz. volt az, a mely irodalmi harezot teremtett épen azért, mert nem világos. 1790-ben Bécsben egy könyv jelent meg, melynek előszava 1789 nov. 20-áról van keltezve és e szerint a munka József császár biztatására készült.³ Ez a könyv azt akarta meghatározni, mit követelhet az uralkodó igazságosan (juste) az insurrectio czime alatt a nemességtől. És kisütötte azt, hogy a nemességnek békében is kell katonáskodnia, mivel gyakorlat nélkül nincsen katona,⁴ sőt ennek alapján tervet is készített a nemesség által az insurrectio czimén állítandó állandó katonaságról.⁵ Természetes, hogy akadt másik ember, a ki ugyanazon törvényezikk alapján az ellenkező véleményt vitatta, de sokkal

¹ Ceterum hic articulus est satis subreptitius. *Hadi levéltár*. 1722 jul. 158. Exp.

² Erre alább látunk majd példákat.

³ Keresztúry József, *De veteri instituto* etc. I—II. k.

⁴ Pars II. 440 s. kk. 1.

⁵ U. ott 514.

népszerűbben.¹ Egy harmadik író² azt állította, hogy a nemesség hadköteles, mihelyt a personalis insurrectiót kiírták,³ tehát ez a katonaság se függ a nemességtől. Szóval a minden részletre kiterjedő világosság nem különös erénye az 1715 : VIII. törvény-czikknek.

Két dolog azonban egészen bizonyos: 1. az insurrectio törvényszerűsége, 2. az adó és ebből kifolyólag egy elhallgatott tanulság, az t. i., hogy mivel a nemesség a primæ nonusban megszabott kötelességének eleget tesz, az állandó sereg eltartására szükséges adót ő nem fizetheti. A törvény erkölcsi alapot teremtett a nemességnek arra, hogy kiváltságát továbbra is élvezze, nem olyan részletességgel ugyan, mint a rendek kívánták, de mégis eléggé szabatosan arra, hogy az ellenkező törekvést lehetetlenné tegyék, mivel az adómegajánlás minden kétségen kívül az ő kezükbe került, mert az adó megszavazására a törvény két módot jelölt meg: a diétát és a concursust. Láttuk, hogy 1708 óta állandó a concursus és mivel ez kényelmesebb az uralkodónak, semmi akadályja nem volt annak, hogy ne ezt tegye rendszerré. Az is valószínű, hogy ez ellen a rendeknek se volt kifogásuk. A diéta nem szavazott meg adót, hanem mikor hangsúlyozta, hogy csak ellenséges beütés alkalmával engedí meg a diéta összehívásának mellőzését, mindjárt, 1715-ben concursusnak kellett az adót megállapítania,⁴ noha nem volt semmiféle háború. A diéta tehát szántszándékkal nem gyakorolta ezt a jogát, a király pedig annyira megszokta a concursust, hogy az 1741 : XX. t.-cz. újra elrendelte, hogy csak az ellenségnek váratlan becsapása, vagy az épen folyó háború olyan ok, a mely az országgyűlés rendes lefolyását akadályozza, tehát csak e két esetben szabad concursust összehívni. Az 1715 : VIII. törvényczikkből érvényben igazán csak ez a kettő volt: az állandó katonaság és a concursusok. Az insurrectio és az adónak országgyűlésen való megajánlása használaton kívül volt helyezve.

¹ Bárdossy, *Animadversiones in opus etc.*

² Mich. v. Piringer, *Ungarns Banderien* I—II. k.

³ Piringer, i. m. II. 372.

⁴ *Hadí levéltár.* 1715 jul. 24. Reg.

A király megszabadult azoktól a gravamenektől, melyeket a diéta zúdított volna a nyakába és minden korlátozás nélkül megkapta a részben magyarországi adóból eltartott katonaságot, a melyre nézve az országgyűlés semmiféle jogot nem tartott fenn magának. Ez a negativum egyik legfontosabb jellemzője a törvénynek. A katonaság megajánlásának jogát a nemzet kiadta kezéből, legfeljebb az szolgálhatott vigaszul, hogy a lemondás megvan ugyan, de nincsen megmondva, kinek javára és így a törvény szövegének határozatlansága czímén vissza lehet majd szerezni.

A visszaszerzést lehetségessé tette az 1715 : LIX. t.-cz., a mely a közigazgatási, katonai és közgazdasági ügyek rendszeres kidolgozására bizottságokat választott, melyekbe annak idején a király is fog biztosokat kinevezni. Ez a bizottság pedig a legközelebbi országgyűlés ele terjeszti munkálatát és ez a királylyal egyetértve dönteni fog felettük. Ezt a végzést a VIII. törvény-cikkhez hozzávéve, ezt a pontot is világosabban láthatjuk. A kettőnek összevetéséből az az eredmény áll elő, hogy Magyarország elfogadja az állandó hadsereget, ezt eltartja — legalább a törvény szerint — az ország adójából, a mi pedig ezen a kettőn kívül esik, arra nézve még csak ezután fognak határozatot hozni. Azaz az 1715 : VIII. törvény-cikket csak egy elvi jelentőségű döntvénynek tekinthetjük, a mely az idők következményeképen egy új fogalmat, az állandó hadsereget, cikkelyezett be, de a mely fogalmat tartalommal később kellett volna kitölteni. A baj csak egy volt. Mivel benne van az *insurrectio* is, a nemesség épen olyan változhatatlan alaptörvénynek tekintette, mint a *primæ nonust*, a mely katonai kötelezettségét szabta meg. Ragaszkodott hozzá, mint kiváltságai alapjához, a benne elő nem forduló kérdéseket bolygatni nem engedte.¹ Valóságos lykurgusi alkotmányt csinált belőle, a mely mellett annál inkább kitartott, minél jobban támadták.

Az állandó katonaság elfogadásáról szóló cikkelynél aránytalanul kisebb jelentőségűek az 1715-iki évből való többi katonai törvények. Míg az 1715 : VIII. t.-cz. — legalább a *Corpus iuris-*

¹ Példákat látunk majd erre az 1722. *commissio* tárgyalásánál.

ban -- valami újat decretál, addig a többiek a régi hagyományt tartják fenn. Ugyanez a párhuzamosság megvan a VIII. törvény-cikkben is: az elavult *insurrectio* és a modern hadsereg egymás mellé vannak állítva, mint egyenrangú felek. Ugyanilyen egyenrangúnak tartott társként szerepelnek a többi katonai törvények az állandó katonaság becikkelyezése mellett.

Az 1715 : VIII. t.-cz. nem szól a telekkatonaságról, csak a nemesi fölkelésről. Az 1435 : II. t.-cz. érvényességét 1715-ig nem támadta meg senki sem, mint a hogy nem lehet megtámadni a nemesi fölkelésről szóló 1435 : I. törvénycikkét sem. Az új törvény az utóbbit meghagyja, az előbbiről nem szól semmit. Sőt hozzá kell tenni, hogy a viták és tanácskozások egész folyama alatt se került szóba a telekkatonaság. Kötelessége-e ennek fenntartása továbbra is Magyarországnak?

A rendi felfogás az volt, hogy a mint egyéb tekintetben, úgy ebben is szigorúan kell ragaszkodni az 1715 : VIII. törvény-cikkhez; a mi abban nincsen megírva, az nem jog, de nem is kötelesség. A mikor az 1741 : LXIII. t.-cz. a telekkatonaságot megajánlja, nem mulasztja el megjegyezni, hogy az nincsen benne az 1715 : VIII. t.-cz. által elvállalt kötelezettségükben.¹ Ez a megajánlás azt mondja: felkelnek azonkívül az 1715 : VIII. t.-cz. értelmében az összes nemesek és mindazok, a kiket ezen elnevezés alatt a törvény ért és bármilyen méltóságuk, tisztségük, vagy állásuk van is, fegyvert fognak. Ez a kijelentés, noha szószerinti idézése az 1715 : VIII. törvénycikknek, a militia portalist ezen felüli megajánlásnak veszi, a mi már nem kötelessége a nemességnek.

Ez volt a törvényes felfogás, a melyet 1741-ben elfogadott a királyné is. Természetes, hogy a szóban forgó törvénycikk határozatlansága megengedett más véleményt is. A II. József császár megbízásából irott munka² azt fejtegeti, hogy mivel a telekkatonaságot újabb törvény nem törülte el, az érvényben van és igen alkalmas arra, hogy segítségével a nemességet béké-

¹ *Ultra præmissam personalem insurrectionem ex præscripto præcitati art. 8. debitam.*

² Keresztúry, i. m.

ben is katonáskodásra szorítsák. Az 1715 : VIII. törvényezikkel kapcsolatban felvetett kérdéseinek 8. pontja ez: kell-e a nemességnek békében is katonáskodnia? A felelet az, hogy igen, mert a katonát csak a gyakorlat teszi katonává. De azt már nem javasolja, hogy a nemesség legyen az állandó katona, hanem azt ajánlja, hogy a régi telekkatonaságból szervezzék, úgy hogy minden földesúr egy bizonyos arány szerint fegyverbe állítja parasztjait és felmenti őket minden egyéb szolgálat alól, a katonait kivéve.¹ Természetes, hogy ez az álláspont a rendi felfogást nem gyengítette.

Az 1715 : XXI. t.-cz. szól az ország főkapitányságáról. Kijelenti, hogy az esetben, ha a VIII. t.-cz. értelmében az insurrectio kiáll, ennek a nádor a főkapitánya. Ez a rendelkezés nem új, mert így van Mátyás óta, nem fontos, mert csak esetlegesen előforduló dologról szóló intézkedés. De ki kell emelni azt, hogy e szerint van az országban olyan katonaság, a mely nem tartozik a nádor alá, holott a középkorban az insurrectio lévén az egyetlen katonaság, az ország hadi ereje tényleg a nádor alatt állott. Ezért nem olyan nagyjelentőségű ez a cikk most, mint volt annak idején. Láttuk, hogy az országgyűlés ki akarta szélesíteni ennek az értelmét és minden katonaságot a nádor alá akart rendelni, de ezt a szándékát megvalósulni a király nem engedte. Az ország befolyása a törvény szerint csak arra a katonaságra terjed ki, melyet ő maga állít ki; a császár seregére (*militia Suae Maiestatis*) már nem.

A XLII. t.-cz. foglalkozik a generalatusoknak a végekre való áthelyezésével. Károly kijelentette, hogy ez érett megfontolást és hosszabb munkát kíván, de azért módot fog keresni arra, hogy erről a legjobban gondoskodjék. Ez is olyan végzés, a mely a hadügyek egy részében, mivel azok túlesnek az insurrection, elveszi az országtól az intézkedés jogát.

A XLIII. t.-cz. a császári királyi katonaság (*militia Cæsareo-regia*) kihágásaira való tekintettel igéri a jó rendet és a kárpótlást. Ez azonban szintén a király hatáskörébe tartozik, a rendeknek nincsen hozzá közük. Láttuk, hogy József egyáltalán-

¹ Keresztúry, i. m. II. p. 514.

ban nem akarta megengedni a katonai kihágások törvénybe vételét.¹

Összefoglalva az 1715-iki országgyűlés katonai intézkedéseit, az eredmény a következő. Vannak meg nem oldott kérdések, ezek maradnak az LIX. t.-cz. által kirendelt bizottságra. A nemesi fölkelés és a nadornak e fölött való főkapitánysága megmarad; a generalatusok elhelyezésének jogát a király kapja, hasonlóképen reá van bízva a katonai kihágások ügye. A VIII. t.-cz. nem mondja meg, kié az állandó katonaság, de a törvény mindig Ő Felsége hadseregének nevezi. A rendeknek egyetlen joga az adómegajánlás; más ügyben kérhetnek, ebben ők határoznak. A megoldás tehát olyan volt, hogy a katonai rész kiesett a nemzet kezéből, míg a gazdaságit megtartotta az ország; de nem azért, hogy ennek segélyével a hadügyre befolyást gyakoroljanak, hanem azért, mert így sértetlenül megmaradnak a nemesi kiváltságok. Katonaság tartására — az insurrectión kívül — nem lehet a nemességet kényszeríteni, de adózásra se, mert az adót ő szavazza meg. A nemesi kiváltságokat olyan fényesen biztosította az 1715 : VIII. t.-cz., a mint csak lehetett és ebben a tekintetben bámulatraméltó pontossággal töltötték be a rendek az 1708-iki országgyűlésre kapott utasítást, mely az összes prærogatívák megőrzését jelölte ki a törvényhozás feladataul.² Hogy ezen a határon túlmenjének, arra nem volt felhatalmazásuk, azért kellett meghozni az LIX. törvényzikket, a mely egy bizottságra bízta annak eldöntését, a mi az utasítások említett körén kívül esett. Ez a commissio csak 1722-ben ült össze, azért mielőtt munkásságát tárgyalnánk, igen röviden tekintsük át, milyen volt az a pár esztendő, mikor az új törvény először érvényesült.

VII.

Az 1715-iki országgyűlés meghozta ugyan a határozatot arra nézve, hogy Magyarországon az adót ő szabja meg, a con-

¹ 1708 május 9-iki ülés. *Acta dietalia a. 1708.* M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

² *Universis prærogativis tuendis utilia.* Bihar megye követi utasítása. *Acta diet. a. 1708.* M. N. Muzeum. Fol. Lat. 560.

cursus pedig csak kivételes esetben, azonban ennek daczára az adó megszavazása nélkül oszlott széjjel. Ezért diéta nélkül kellett gondoskodni a magyarországi csapatok ellátásáról. Régebben ez meglehetősen késedelmesen történt, de 1714 óta új rend volt az udvari kamaránál, a mely egy egészen külön osztályt (economicum militare) kapott a katonai ügyek elintézésére¹ és így történt, hogy kissé gyorsabban intézkedtek, mint azelőtt. Még régebben csak az év végén gondoskodtak róla, most 1715 jul. 24-én már meg volt téve az előkészület a magyarországi concursusra.² Szeptember 10-én elment a rendelet az iránt, hogy a concursust októberben tartják meg³ és hogy újra Tirheimot bizza meg a király képviselőjével. Az új rend hozta magával azt is, hogy lehetőleg előre gondoskodjanak mindenről, úgy hogy erre a leendő pozsonyi összejövetelre már jelentenie is kellett a magyar kancelláriának azokat a megyéket, a melyeken szükség lesz könnyíteni.⁴ Ez a rendelkezés figyelembe vétele volt az 1714 nov. 18-iki rendi feliratnak, a mely az adó szétosztását, azaz a hadi biztosság munkáját az adómegszavazás utánra akarta hagyni, mivel csak itt dől el, melyik megyére mennyit lehet kivetni. Most tekintetbe akarják venni, de még az adómegajánlás előtt, a megyék kívánalmait, mert a rendek kérelmét a hadi tanács ezért tartotta elfogadhatatlannak, mivel a megajánlás mindig későn történt, a hadsereg ellátásáról pedig előre kellett gondoskodni.⁵ Most remélték, hogy a tárgyalások idejekorán véget érnek, azért teljesítették a rendek kívánságát. Szóval meghallgatást nyertek volna a gravamenek, a melyek most egyszerre egy új fajtával szaporodtak meg. Eddig a megyék panaszkodtak az adókivetés kirovása ellen, 1715 szeptemberében a commendánsok adtak be panaszt ellene.⁶ A pozsonyi concursuson résztvevők számára pedig felvételét kérte a magyar

¹ Fellner-Kretschmayr, *Die Öst. Zentralverwaltung*. I. 125.

² *Hadi levéltár*. 1715 jul. 24. Exp.

³ U. ott, szept. 11. Exp.

⁴ U. ott.

⁵ U. ott. 1715 márcz. 335. Exp.

⁶ U. ott. 1715 szept. Exp.

kancellária,¹ a melyet az 1715 : VIII. t.-cz. nem említ a résztvevők között. Ennek a kérelemnek volt jogosultsága, mert a katonai hatóságok és az ország között a kancellária közvetített. A kérelem elintézésének módját azonban nem ismerjük.

A commissariatus 1715-ben szintén szokatlanul korán elkészítette a téli szállás tervét, szept. 21-én elküldötte a magyar kancelláriának,² a mely megjegyzéseivel együtt október elején küldötte vissza a hadi tanácshoz.³ A két irat közül nem maradt ránk egyik sem, tartalmukat azonban a pozsonyi concursusra Tirheimnak adott utasításából ismerjük. Az 1715 okt. 23-ról keltezett instructióban legfeltűnőbb az, hogy nem okolja meg, miért maradt a törvény ellenére a concursusra az adómegajánlás.⁴ Úgy látszik, az ok a folytonos gyakorlat volt, a mely miatt nem kellett rajta megütközni. A király meghatalmazottja két megbízó-levelet hozott magával, egyiket a maga igazolására, a másikat a nádornak, a ki az utasítás megjegyzése szerint az 1715 : VIII. t.-cz. értelmében elnöke ennek az összejövetelnek. Tirheim előterjesztése részben felelet volt a kancellária megjegyzéseire. Azt hangoztatta, hogy a király szeretett volna Magyarországot terhein könnyíteni, de azt mindenki tudja — és ezt a nádor legjobban megmagyarázhatja a rendeknek, — hogy azt nem teheti, sőt a badeni és rastatti békék értelmében a felsőrajna-menti csapatokat is vissza kell hoznia Magyarországra. Ezért a viszonyok kényszerítő volta miatt kér a király 126,000 portiót, azaz 3.240,000 forintot. Tirheim azt az utasítást kapta, hogy 11,000 portiót elengedhet és az adómegajánlás fejében minden jót ígérhet a magyaroknak. A concursus első törvényes alkalmazásánál kitűnt, hogy a király arra a személyes hatásra számít, a melyet a nádor a kevésszámú deputatusra gyakorol, de a mely hatás az országgyűlésen már nem érvényesülhet.

Károly kívánalma kissé sok volt, az 1697-iki kirovás óta ennyi adót még nem kértek Magyarországtól. A csapatok elhelyezésére nézve már 1714 novemberjében kérték Károlyt, hogy

¹ U. ott. 1715 szept. 22. Reg.

² U. ott. 1715 szept. 21. Reg.

³ U. ott, okt. Exp.

⁴ Az utasítás megvan a hadi levéltárban. 1715 okt. 364. Reg.

vigye innét őket másfelé,¹ az adózásra nézve pedig az 1715 jun. 15-iki felirat 1. és 2. pontjában kijelentették, hogy annak egy részét szerezzze meg máshonnét a király, mert az egésznek előteremtésére képtelen Magyarország.² A királyi előterjesztés se az egyik, se a másik kérelmet nem vette tekintetbe. De egy dolgot jól meg kell figyelnünk. Az idegen katonaság behozatalánál nincsen semmi megjegyzés, az adóból azonban hajlandó az uralkodó engedni. Ez mutatja még világosabban, mint a törvény, a fennálló jogi viszonyokat. E szerint a csapatok elhelyezésére és számára nézve a király nem kérdi meg a diétát, illetőleg a concursust, csak az adózásra nézve, tehát e szerint katonai dolgokra a gyakorlatban az országnak nincsen semmi beleszólása, meg se kérdik a véleményét felőle, mivel a rendelkezés tisztán a királyra tartozik. A költségekről azonban lehet beszélni és ezen a téren végre teljesült a rendek régi óhaja. A hadi tanács Károly nevében tudtára adta a gyülekezetnek, hogy hajlandó az ingyenmunkákon könnyíteni.³

Az adó azonban mindemellett igen nagy volt. A kancellária sietett megjegyezni, hogy 110,000 portiónál, azaz 2,639,979 forintnál többet nem lehet kivetni.⁴ Azonban a kancellária is tévedett, mert a concursus felment 118,000 portióig, melybe Horvátország adója nem számított bele és a mely $\frac{2}{3}$ részben embernek, $\frac{1}{3}$ részben lónak való portiókban 1715 nov. 1-től 1716 ápr. 30-ig fizetendő.⁵ A concursus tehát bevált, az adót fel lehetett vele emeltetni és a mint a költségek biztosítva voltak, az udvar igyekezett is azon, hogy Magyarország hasznát lássa a viszonyok megszilárdulásának. A szállítókkal még októberben megkezdődtek a tárgyalások, a melyek decemberben Oppenheimmal végleges szerződésre vezettek a magyarországi

¹ *Hadi levéltár.* 1714 nov. 12. Reg. 1715 márcz. 335. Exp.

² *Országos levéltár.* Országgyűlési irományok. Fasc. O.

³ *Hadi levéltár.* 1715 decz. 3. Reg.

⁴ U. ott jul. 3.

⁵ U. ott nov. Exp. Nov. 6. Reg. szerint Horvátország adója 216,000 forint, ezt levonva, a magyarországi adó kitesz 2,615,976 forintot. A hadi költségekre nem elég, mert az 1714-iki katonai év költségei 5,621,577 frtra rúgtak. *Hadi levéltár.* 1714 decz. 501. Exp.

csapatoknak az 1715-16. katonai évben kenyérral való ellátását illetőleg.¹ Az állandó hadsereg törvénybe iktatása óta valamennyire csökkentek a kiadások is, mivel a csapatokat nem ujonczozással egészítették ki, hanem a szabad csapatokból² és ezáltal egyrészt megtakarították a toborzási díjat, másrészt a toborzásban távollevők miatt nem gyöngült a sereg.³ Mindez azonban nem igen tette megokolttá a nagy adóemelést.

Ennek tényleg egészen más volt az oka. Károly készült a török háborúra és hogy milyen komolyan, annak hivatalos emléke az, hogy az udvari kamarával még 1715 nyarára elkészítették a jövő évi esetleges török háború költségvetését.

Az udvari kamara aug. 10-én küldte be jelentését a hadi tanácsnak, melyet ez megjegyzéseivel együtt szept. 1-én nyújtott be a királynak.⁴ Ez a megjegyzés mindössze azon kérdés körül forog, érdemes-e a szükségleteket magának az udvarnak előteremtenie, vagy pedig jobb a szállítókra bízni. Az azonban bizonyos, hogy ebben az esztendőben jól gazdálkodtak, mert a szept. 1-i jelentés szerint a jelenlegi lisztkészletből 7, a szénából pedig 4 hónapon át ki lehetne jönni. Ilyen alaposan ritkán volt ellátva a császári királyi hadsereg, noha ez a csatolt költségvetés arányában csak 1.035,250 forintnak felelt meg. A hadi tanács előterjesztése ennek a háborúnak összes költségeit az élelmezésben nyolcz óra 2.303,309 forintban állapította meg.

A következő évben tényleg megkezdődött a török háború, ezért szó se lehetett a hadi terhek könnyítéséről. Nincs okunk feltenni, hogy nem hívták össze a concursust, de egyelőre csupán az 1716 okt. 28-iki királyi leiratot ismerjük, a mely a következő 1717. évre a katonai terheket ugyanannyiban allapítja meg, mint volt 1716-ban, tehát 118,000 portióban, azaz 2.615.976 forintban.⁵ 1718-ra engedtek belőle és leszállították 104,000 portióra, vagyis 2.493,979 forintra. A magas adózást még mindig a föl-

¹ U. ott okt. és decz. Exp.

² Meynert, *Das Kriegswesen der Ungarn*. 213.

³ *Öst. Erbfolge-Krieg*. I. 1. 461.

⁴ *Hadi levéltár*. 1715 szept. 296. Exp.

⁵ *Hadi levéltár* 1716.

emelt katonai létszám követelte. 1718-ban 44,322 emberre rügött a magyarországi csapatok száma.¹ A passzaroviczi békekötés után leszállították a létszámot² és vele együtt az adót is, a mely 1719-ben 90,000 portio, azaz 2.160,000 forint volt.³ 1720-ban valószínűleg szintén ugyanannyi, noha a rendek 60,000 portiónál, azaz 1.440,000 forintnál többet megajánlani lehetetlenségnek tartották,⁴ 1721-ben 85,000 portio, azaz 2.040,000 forint.⁵ 1722-ben már volt diéta, a mely elvégezhetette mindazt, a mit az 1715 : VIII. és LIX. törvényezikkek rábíztak: ajánlhatott meg adót és elkészíthette a katonai rendszert (systema militare). Az 1715—1721-ig terjedő időszaknak adófizetéséről pedig az volt a hadi tanács véleménye, hogy az egyáltalában nem sok Magyarország erejéhez képest.⁶ Ennek daczára a tényleges állapotok mást mutattak. Az adóhátralékok igen felszaporodtak és éveken át elhúzódtak. Beregmegye pl. 1722 márcziusában még folyamodott azért, hogy 1711 máj. 1-től 1719 okt. 31-ig eső hátralékaikat engedjék el.⁷ Ilyen elmaradások mellett persze nem lehetett komolyan szó az adó fizetéséről.

Az 1715. és 1722-iki országgyűlések közt elfolyó hat esztendő története megmutatta, mennyit ér az 1715 : VIII. t.-cz. azon része, a mely a magyar nemesség jogait foglalja magában. A hadi adó megajánlása miatt elmaradhatatlannak látszott a diéta. Az 1715 : XIV. t.-cz. el is rendelte három évenként való összehívását és mégis csak hat év multával gyűlt egybe. Addig pedig mindent elvégeztek a concursus segélyével; emeltek fel, szállítottak le adót és az adómegajánlásban rendszerré tették azt a módozatot, a melyet az országgyűlés csak kivételnek akart

¹ *Feldzüge* XVII. 485.

² *Öster. Erbfolge-Krieg*. I., 1. 357.

³ *Hadi levéltár*. 1722 aug. 3. Exp.

⁴ U. ott. 1721 jan. 29. Reg. és jan. Exp. E concursuson kérték, hogy a béke megkötése után kevesebb katonát helyezzenek el az országban, a tiszteket készpénzzel fizessék. Bécsi cs. és kir. házi, udv. és áll. levéltár. Comititalia fasc. 403. convol. B.

⁵ *Hadi levéltár*. 1721 nov. Exp.

⁶ U. ott. 1722 aug. 3. Exp.

⁷ U. ott. 1722 márcz. Exp.

megtérni. Ezáltal a király nemcsak katonai, hanem pénzügyi téren is független lett a diétától, mert a concursussal el tudta fogadtatni a felemelt adót is. Viták és hosszú alkudozások ezeken a concursusokon is voltak. Az 1722-iki katonai évre való adókimutatás alkalmával a megbizottakat már nagyon elfoglalták az új systemák előkészületei s azért kijelentették a királyi meghatalmazottnak, hogy összes ülést nem tarthatnak, ellenben négy deputatust küldenek hozzá azzal a szóbeli kijelentéssel, hogy 60,000 portiónál többet nem adhatnak. A tiltakozás daczára is beleegyeztek azonban abba, hogy az adó 85,000 portio, azaz 2.040,000 forint legyen, de előbb nagy vitát folytattak a fölött, hogy az ország mindent természetben adjon-e és a csapatok nyáron is Magyarországon maradjanak-e. A király ilyen esetekben sohasem fukarkodott ígéreteivel,¹ de ezek folytonos ismétlése a mellett bizonyított, hogy kevés vált belőlük valóra. Annál inkább neki kellett látnia az országnak, hogy felhasználja törvényadta jogát a katonai rendszer megalkotására, a melynek alapjait már úgylis lerakták még az 1712/15-iki országgyűlésen.²

VIII.

Károly az 1715 : LIX. t.-cz. rendelkezése szerint — igaz, hogy kissé hosszú idő múlva — 1721 okt. 13-án Bécsben kelt meghívójával összehívta a törvényben kijelölt bizottságot ugyanazon év nov. 17-én Pozsonyban tartandó tanácskozásra. A meghívó kiemelte, hogy ennek a bizottságnak bizonyos rendet kell létrehoznia a hadügyek terén.³ De kimélni is akarta az országot és a commissio elnökéhez, gr. Csáky Imréhez intézett leiratában az foglaltatik, hogy nem okvetlenül hivatandó meg a tárgyalásra mindenki, a kit az országgyűlés kijelölt, mert így a bizottság nagyon sokba kerülne az országnak. A meghívottak nem jelenhettek meg idejére Pozsonyban, azért a király 1722 márcz. 27-én kelt meghívójával ápr. 13-ára hívta egybe a commissiót, a mely-

¹ Hadi levéltár. 1722 jan. 450. Exp.

² L. *Acta dietae 1709*. M. N. Muzeum. Fol. Lat. 588.

³ *Certam in militaribus formam.*

nek tárgyalásai júl. 13-áig tartottak.¹ Az elnöknek megválasztott gr. Csáky Imre nem jelent meg, sőt azok se mindnyájan, a ki-
ket a törvény kijelölt.² A király megbízottai Erdődy Ádám
László nyitrai püspök, Managetta János György alsó-ausztriai
kancelláriai tanácsos, Jeszenszky István magyar és Kraft József
udvari kamarai tanácsosok voltak. A katonai ügyek tárgyalására
deputatiót választottak, a melynek feladata volt a katonai rend-
szer elkészítése, de a pénzügygyel kapcsolatban.

A commissio munkálatának IV. része foglalja magában a
katonai rendszert.³ Maga a bizottság így adja ennek a résznek
tartalmát: Ez a rész tárgyalni fogja a belső békességet, a mely-
ről a katonai rendszer által is gondoskodni akarnak, azután a
végeket, a várakat és a katonaság elhelyezését és egyéb olyan
dolgokat, a melyek a katonaságot, a hadi adót és a katonaság
fenntartását illetik, a melyek respective szintén katonai ügyek.
Az 1715: LIX. t.-cz. nem jelölte meg a systema militare tartal-
mát, a függőben maradt törvényezikkek közül egyedül a végekre
vonatkozó XLIII. t.-cz. található meg ebben a felsorolásban, de
minden valószínűség szerint úgy, a mint eredetileg vették, a
mikor nem a végvárakról, hanem a katonai főparancsnokságok-
nak a végvárakba való áthelyezéséről volt szó. Hogy ennypire
túlmentek a várható határokon, annak oka csak az 1712 június
6—8-i üléseken letárgyalt systema militare lehetett, a melyet
mint mintát okvetlenül ismert a bizottság, de a mely bizonyos
kérdésekben már túlhaladott álláspont volt rájuk nézve. Külön-
ben nem ismerjük, mennyire készítették elő a bizottság munká-
ját, munkálata azonban a maga teljességében reánk maradt és
15 pontban tartalmazza az ajánlott katonai rendszert.⁴

Egy általános tétellel kezdődik (1. p.), mely szerint az állam
belső nyugodalmát egyrészt a közigazgatás szabályozása, más-
részt a végeken, az őrségekben és egyebütt az ország határain
belül elhelyezett katonaság biztosítja. Most, mikor a törököt

¹ Jeszenák levéltár. M. N. Múzeum.

² 25 deputatus helyett 15 jelent meg.

³ Pars quarta. De systemate militari.

⁴ Commissio systematica in politicis, oeconomicis et militaribus art.
LIX. a. 1715. ordinata. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 555.

már kiűzték Magyarországból, a belső nyugodalmat első sorban a jó közigazgatás teremti meg, a melynek jelenleg egyik főfeladata a rablók kiirtásával kapcsolatban a közbiztonságnak megteremtése. Ezután minden átmenet nélkül így folytatja a systema: «Mivel pedig a haza védelmére szükséges katonaság a király rendelkezése alatt áll, eltartásáról pedig a hadi biztosság gondoskodik, és ennek az eltartásnak előteremtésére adó szükséges, most erről fogunk beszélni». Ez a mondat több okból is érdekes. Először is épen semmi összefüggésben sincsen az előbbeni mondatokkal és így nincsen szükség arra, hogy «sed quia»-val kezdjék. De ez utóvégre is csak stilusbeli feltűnőség lenne; azonban fontos azért, mert ez a stilusbeli zökkenés mutatja a tartalombelit is. Miután kijelentették, hogy katonaságra szükség van, egyszerre átugranak arra, hogy ez a katonaság Ő Felségétől függ és a főhadibiztosság látja el. Ez tehát semmi egyéb, mint a határozatlan 1715: VIII. t.-cz. megmagyarázása a katonaság függésére, de ép oly határozatlanul, mint az 1715: VIII. t.-cz., mert most sem mondják meg, miben van ez a hadsereg a királynak alárendelve. A másik fontos dolog annak elismerése, hogy a főhadibiztosság, tehát az uralkodó által Magyarország megkérdezése nélkül felállított hivatali testület illetékes Magyarországon is, a nélkül, hogy a commissariatust külön törvény elismerte volna. Említettük már, hogy ezt a testületet III. Ferdinánd 1650 táján alapította és hatáskörébe tartozott a csapatok illetményeinek fizetése, az élelmezés és az ellenőrzés. Még Lipót emelte kormányzóvá,¹ tehát a hadi tanácsossal egyenrangúvá, ez a javaslat pedig elismerte illetékességét hazánkban is. Mivel pedig a bizottság kijelentése szerint a sereg a királyé, az élelmezés ellátása az általa felállított hadi biztosságé, csak egy marad, a mi Magyarországra tartozik: a commissariatus számára szükséges pénzösszeg előteremtése. Ez után az általános bevezetés után következik a részletes tárgyalás.

Első dolog a központi vezetés kérdése (2. p.). Ez a hadi tanács kezében van,² a mely közvetítette az uralkodó rende-

¹ Feldzüge I. 194.

² U. o. 191.

teit a parancsnokokkal, de ezenfelül a szervezeti és a személyzeti ügyek is a hatáskörébe tartoztak. Érvényességét hazánkra nézve elismerte az 1655: VI. t.-cz., noha ez a magyarországi alkotmányos viszonyokkal teljesen ellentétben állott, mivel a törvényes magyar hadsereg az *insurrectio*, ennek feje pedig a nádor. A többi katonaság 1715-ig nem volt törvényesen elismerve, ezért velük szemben a nádor jogi állását a *Corpus iuris* nem szabályozta. Az országgyűlés 1709 aug. 13-i felirata a nádor hatáskörét még ki akarta terjeszteni az összes katonaságra, de az 1722-i *systema militare* már azt tartja, hogy ezt a dolgot úgy kell hagyni, a mint jelenleg van, tehát egyelőre feladja a nádor jogát. A megokolás úgy szól, ez azért szükséges, mert erős katonaság van az országban. Ezzel elismerik azt, hogy a mint az *insurrectio* nem képes az ország megvédésére, ép úgy nem képes a régi korból fennmaradt fővezér, a nádor, az állandó hadsereg vezetésére. De hogy a nádor fővezérségének megszüntetésével ne szűnjék meg az ország befolyása a hadügyek vezetésére, egy esetben van beleszólása a magyar helytartótanácsnak, az esetben t. i., ha az ország fennmaradásáról van szó. Külön kell hangsúlyozni, hogy a nádor befolyását nem szervezeti, hanem hadvezetési (circa *bellicam directionem*) tekintetben kívánják fenntartani, illetőleg ezen ok miatt állítják helyébe a helytartótanács beavatkozását, a mi pedig tiszta conservatív álláspont. A nádor t. i. úgy sem gyakorolt befolyást a hadsereg összetételére, mert ő csak akkor volt annak fővezére, a mikor a nemesség már fölkelt.¹ Most is csak ezt a hatáskört követelik neki, illetőleg az őt pótló helytartótanács számára. A nemzet jogát tehát nem a hadsereg megajánlásában, hanem a hadvezetésben akarják érvényesíteni.

Egyébként azonban két részre osztja a javaslat a katonai ügyeket. Egyik az, a mi tisztán a háborúra vonatkozik; ez tisztán Ő Felsége hatáskörébe tartozik. Ilyenek: a haditerv elkészítése, a hadsereg neme és mennyisége a végeken, a várakban és egyebütt az országban, a végek védelme, a védekezésre és a

¹ Az 1485: IV. t.-cz. szerint «si regnicolæ insurgent... palatinus... debet esse... supremus capitaneus regni.»

hadviselésre vonatkozó rendeletek és ehhez hasonlók. A másik részt azok a dolgok alkotják, a melyek mintegy belülről érintik a katonaságot (quasi ab intrinseco ipsam militam tangunt): az eltartásra szükséges adó, a katonaságnak az országban való elhelyezése, a katonai vonulások, a commissariatatus működése. Erről a részről nincsen megmondva, kinek a hatáskörébe tartozik, de mivel az adómegajánlás a nemesség joga, hovatartozása nem lehet kétséges.

A tisztekre vonatkozólag a toborzási rendszer óta az volt a szokás, hogy az ezredtulajdonos nevezte ki őket, de a főtisztek kinevezésének joga a királyé maradt.¹ A császári armádiának azonban ebben a tekintetben volt egy nagy előnye. Mivel a császári állandó seregnek magvát Wallenstein vetette meg, halála után a regimentek fölött általa gyakorolt korlátlan hatalom átment a császárra, úgy hogy a regimentek első sorban tőle és csak azután függöttek a tulajdonostól.² Visszaélések a tiszti állások betöltésénél mégis kerültek, főleg az által, hogy pénzért adták el a tiszti rangokat, de ez ellen 1703-ban Savoyai Jenő keresztülvitt egy szigorú rendeletet.³ A tisztek kinevezési joga tehát nálunk majdnem korlátlanul a királyé volt. A magyarországi állandó hadsereg tisztikarára nézve az a bizottság álláspontja, hogy abba a király magyarokat is nevezzen ki, még pedig tekintet nélkül arra, vajjon magyar vagy német ezredbe kellenek-e (3. p.).

Az insurrectiónak jogosultsága és haszna meg volt mindaddig, a míg a háborúk kezdetleges hadi eszközökkel és kezdetleges viszonyok közt úgy folytak, hogy mindkét fél ereje körülbelül egyszerre merült ki és mindkettő egyaránt kényszerült újra kezdeni a fegyverkezést, úgy hogy a hadviselés közben mindig akadtak szünetek, a melyek a megfogyott sereg kiegészítésére, hadiszerek készítésére voltak szükségesek. A török betörése óta azonban nem lehetett a háború tartamát időhöz kötni, a mint azt az insurrectió hadrendszer megkivánta és e miatt kellett az

¹ Feldzüge I. 264.

² Meynert, Geschichte des k. k. öst. Armee. III. 76—77.

³ Feldzüge I. 265.

állandó hadsereg. Ez aránytalanul nagyobb terhet rótt az államra és ezt úgy kellett megszerezni, hogy az ország össze ne roskadjon alatta. Az 1715: VIII. t.-cz. az említett okból elfogadta az állandó katonaságot, azonban mostanra maradt annak eldöntése, milyen módon lehetne az általa okozott költségeket legkönnyebben elviselhetővé tenni. A commissió kettőben jelöli meg ezt (4. p.): először az országban a sereg elhelyezését az uralkodóra bízva, másodsor ugyancsak a király kötelességévé teszi, hogy az ország adójából, vagy ha a létszámot felemelik, máshonnet gondoskodják a katonaság zsoldjáról és ellátásáról.

A védelem elsőrangú szükségletei a végek; ezekben volt központosítva a király serege. A legutóbbi országgyűlés nem tudta keresztülvinni a végeken való generalatusoknak olyan czimen való megváltoztatását, hogy a végek most másutt vannak, mint azelőtt. A bizottság most megújítja ezt a kérést (5. p.) és vele kapcsolatban azt a kívánalmat, hogy az ország belsejében levő várakat ürítsék ki, a katonákat pedig vigyék ki belőlük a véghelyekre; ez által az ország belseje megszabadul a katonai elszállásolásoktól. A katonaság rendesen kapja meg a zsoldját és abból éljen, a mi azt eredményezné, hogy megindulna a pénzforgalom az országban; de ha valahol természetben fizetnének, azt pénzürtékben kell a katonaságnak átvennie. Ez vonatkozik a gyalogságra.

A mi a lovasságot illeti, arra nézve más a bizottság véleménye (6. p.). Azt javasolja, hogy annyi kaszárnyát építsenek, a mennyire szükség van, hogy még a tisztek is benne lakhassanak. Ép úgy fizetnék őket és fizetnének ők is készpénzzel, mint a várakban levők. A kaszárnyát legjobb erdő és folyó mellé építeni, hogy könnyen juthassanak fához és a vizen könnyű legyen mindent oda szállítani. Szükségesek a kaszárnyák az ország belsejében is, de a király segélyével építendőek és hogy elkészítésökig is dolgozhasson ott a lakosság, a lovasságot mindjárt a végekre kell áthelyezni.

Mikor megvan a program a katonaság jogi helyzetéről, a tisztek alkalmazásáról, a gyalogos és lovas katonák elhelyezéséről, akkor következik a főpont, a hadsereg eltartásának kérdése (7. p.). Az 1722-i viszonyok szerint a lakosság még nem

tudott különbséget érezni béke és háború között; terhei csaknem egyenlők voltak: a katonákat télen is, nyáron is egyaránt nála helyezték el. 1711-ben Pálffy János a nyári elszállásolás megszüntetését javasolta és ennek egyik módja szerinte az volt, hogy nyáron mezei táborba menjen a sereg. Ez azonban nem sokat használt, mert általa egy másik teher szaporodott meg: a katonai fuvarozások. Annyira nőtt ez a teher, hogy a hadi tanácsnak épen 1722 elején kellett elrendelnie, hogy május, szeptember és október hónapokat kivéve, fuvarozást nem követelhet a katonaság.¹ A másik megoldási mód, a mit szintén Pálffy javasolt, megszünteti ezt a nehézséget és abban áll, hogy a végekre és a kaszárnyákba kell vinni a hadsereget. Ezt — láttuk — elfogadta alapul a bizottság is és feltétlenül követeli, hogy a lakosságot a nyári megterheltetéstől szabadítsák meg, mert csak így bír télen rárótt kötelességének megfelelni, mivel most az olcsó árak és a pénzhiány miatt erre nem képes. A nemfizetésnek eredménye pedig a folytonos executio, a mely jórészt felemésztette a beszedett adót. Ezen a bajon úgy lehet segíteni, ha Ő Felsége legalább két esztendőre elengedné az összes pénzbeli adót, azutánra pedig mérsékelt adót vetne ki még ugyanezen diéta; mert azt semmi esetre se lehet megengedni, hogy a parasztok szegénysége miatt a nemességet adóztassák meg. A katonaság szükségleteit pedig vagy fizetnék, vagy természetben adnák, ezeket azonban a folyó évben számítanák fel, a mit a jelenlegi nagy pénzhiány miatt okvetlenül meg kell engedni és a pénzadóból leszámítani; az ingyen munkákat pedig egészen el kell törölni. Ha a sereg létszámának emelése miatt Magyarország szolgálmányai nem lennének elegendők, pótolja a hiányt máshonnet Ő Felsége, még pedig (8. p.) az örökös tartományok és a német birodalom segélyéből, a melyet a császár többször is megígért az országnak. Erre a segítségre kevéssel ezelőtt tényleg találunk is példát. Az 1710. esztendőre Csehország 500,000 forintot, tehát a magyarországi adó 1/4-ét szavazta meg hazánk számára hadi segélyül,² de ennek kifizetését

¹ Hadi levéltár. 1722 ápr. 22. Exp.

² U. o. 1710 márcz. Exp.

a magyarországi csapatok nem tudták bevárni és már 1710 május 18-án kölcsönt vettek fel rá.¹ Ugyanekkor Alsó-Ausztria 150,000 forintot adott,² szóval, a mit a bizottság kívánt, az nem volt se új, se szokatlan, sőt ezenfelül több törvényczikk is biztosította az országnak.³

Az adófizetésre vonatkozó számadásokat a megyék és városok kettős okból is őrizték meg (9. p.): 1. saját maguk miatt, mert tudniok kell, mennyi adót szedtek be, 2. a katonaság miatt, vajjon helyes-e a megyétől adott rész. Az adófizetésnek pedig úgy kell történnie, hogy a kirovást mindig előre tudassák mindenkivel, hogy előkészülhessenek reá; az adó $\frac{1}{4}$ részénél több hátralékot megengedni nem szabad, mert ez esetben túlhalmozás áll be és akkor kénytelenek az adót elengedni. Minden helyen legyen egy adókönyv, a melybe bejegyezzék a nyugtatványokat. Az adószedők idején tegyenek jelentést megbizóiknak a megyéknek vagy városoknak a hátralékokról, tél végével pedig kimerítő elszámolást adjanak.

Hogy a mindennemű hadi adóról elszámoljon és azt a katonaság szükségleteinek fedezésére fordítsa, arra való a magyarországi hadi biztosság (commissariatus regni provincialis). Ennek közvetlen összeköttetésben kell állania a megyékkel, mivel addig a főhadibiztosság illetőleg a magyar kancellária révén érintkeztek, a mi igen hosszadalmas eljárás volt. Ez lenne az egyik önállósítása a magyarországi commissariatusnak. A másik az volna, hogy felruháztatnék az önálló intézkedés jogával, úgy hogy még a katonai kihágások okozta károkat is leszámolhatná az adóból, felruháztatnék a közhivatal jellegével, az ellene erőszakoskodókat büntetnék. Hasonlóképen rajta nyugodnék az intézkedés olyan esetben, a mikor a katonaság elszállásolásánál a nemeség vagy a parasztok terhelve lennének, ha erre nézve a katonai regulamentum előre nem intézkednék. A számadásra való kötelezettsége továbbra is megmaradna (11. p.).

Az ország törvényei és a katonai regulamentumok mind a

¹ U. o. 1710 május 18. Exp.

² U. o. 1710 jún. Exp.

³ Pl. az 1655 : XVII. t.-cz. stb.

legkomolyabban foglalkoztak a kihágások megszüntetésével, sőt a mint láttuk, a regulamentumok intézkedéseinek legnagyobb része ezt az egy célt szolgálta és mindennek daczára nem volt vége a panaszoknak. A *systema militare* a kihágások felsorolását adja (12. p.) és azt kívánja, hogy a kihágás ügyében a helytartótanács ítélkezze, vagy esetleg a főhadibiztosság, az okozott kárt pedig a katona zsoldjából vonják le, a mint ezt az 1563. évi XXXVII. t.-cz. már úgyis elrendelte. Ebből a célból a megye egy havi zsoldot visszatarthat.

A vonuló hadsereg útirányát, pihenőt és végleges elhelyezését előre kell tudatni (13. p.). Ezenkívül hadi biztosok legyenek a leszálló sereg parancsnoka mellett és ezenfelül az alispántól vagy a megyétől küldött biztosok. Ezeknek kötelessége a kihágásokat megakadályozni, a kiadásokról nyugtát venni, de egyik megye a másiknak területén ne intézkedjék. A vonuló katonaság pénzzel fizessen mindent, előfogatot a *commissarius* parancsa nélkül senkinek se adnak és még a titokban okozott kárt is meg kell a katonaságnak térítenie. Külön kiemelendőnek tartják azt, hogy bárki szenvedjen is sérelmet katonai ügyekben, ezért az ország határán belül kell kárpótlást adni.

Mindennemű katonaságnak elsőrangú szükséglete az, hogy legyen elég gabonája, ezért a végeken és az ország határain belül is alkalmas helyeken gabonaraktárakat kell berendezni, de ezeket nem a parasztság látja el, mint a XVII. században, hanem az uralkodó az ország adójából. A katonaság a gabonát piaczi árban és a mennyire lehet, maguktól az adózóktól vegye, ne pedig külföldről, mivel Ő Felsége többi országaiban is az a szokás, hogy addig nem szabad naturáliákat külföldről vásárolni, míg azok otthon kaphatók (14. p.).

Az utolsó (15.) pont gondoskodik a végrehajtó közegről. Ez a magyar helytartótanács, a melynek döntése előtt mindenkinek meg kell hajolnia.

A *systema militaré*t már tíz évvel azelőtt is kidolgozta egy bizottság, de munkája egészen más, mint ez. A közben eltelt tíz év jó volt arra, hogy elpusztuljon mindaz, a mi valaha vágya volt a magyarnak, a fölvetett eszméket pedig elfelejtsék. Osztrák írók ezt annak tulajdonítják, hogy az 1722-i *commissió*ban egy

udvari kancelláriai tanácsos is résztvett¹ és ebből az egy tényből túlságosan messzemenő következményeket vonnak. A dolognak azonban aligha Managetta személyének szereplése az oka. Következik a bizottság eljárása az 1715: VIII. t.-cz.-ből, melynek meghozatalával a rendek a katonai kérdést elintézettnek vették és azt bolygatni többé nem akarták. A *systema militare* nem készült egyébnek, mint utasításnak arra nézve, mint kell a katonai törvényt végrehajtani és a bizottságnak az álláspontja az, hogy a törvényben megszabott kereteken túl nem mehetnek. 1712-ben még nem volt szentesített törvény, akkor még nem is érezte magát kötve senki.

Hogy ebben a dologban a döntő tényező a bizottság felfogása, nem pedig Managetta kancelláriai tanácsos jelenléte volt, arra nézve nemcsak maga a *systema* bizonyíték, a mely intézkedéseiben tényleg nem megy túl a törvény keretein, hanem magának a *commissiónak* hivatalos nyilatkozata is.

A katonai ügyeket egy albizottság tárgyalta, melynek ülésin gr. Károlyi Sándor elnökölt. Alapul elfogadják az állandó katonaságot² és erre vonatkozólag két kérdést vetnek föl: 1. mennyi nemzeti katonaság tartandó béke idején, 2. mivel a végek is a katonai ügyek közé tartoznak, mely helyeket kell végeknek nevezni. Mindkét kérdés természetes, de különösen feltűnő az, hogy az első hiányzik az 1715: VIII. t.-cz.-ből. Az első javaslat, melyet Magyarország katonai berendezése céljából császári részről készítettek, a Kollonics-féle tervezet megmondta a számot és a katonaság létszámát 24,000 emberre tette. Az 1712-i *systema* nem szól a létszámról, ellenben javasolja, hogy a hadsereg $\frac{1}{3}$ részben német, $\frac{2}{3}$ részben magyar legyen, de a diéta $\frac{1}{2}$ -re emeli a német és ugyanannyira szállítja a magyar legénység számát.³ Ennek az aránynak az eldöntésére tehát okvetetlenül illetékesnek tartotta magát az 1712/15-i országgyűlés. Az 1715: VIII. t.-cz. megalkotása után kiküldött bizottság azonban már nem így felel, hanem a következő vég-

¹ Bidermann i. m. II. 57.

² *Valida et regulata militia.*

³ Mindkét javaslat megvan a Jeszenák ltárban (M. N. Múzeum).

zést hozta: «Mivel az 1715: VIII. t.-cz. nem beszél a magyar nemzetiségű katonaság számáról, számukat nem kell a comisióknak megállapítani, hanem ennek meghatározása Ő Felsége elhatározásától függ,¹ a ki, a mint a dolog szüksége követeli, máshonnét is vehet katonát; hasonlókép Ő Felsége állapítja meg a véghelyeket is.»² A bizottság álláspontja tehát világosan az, hogy a miről a törvény nem rendelkezik, arról nem szabad tárgyalnia, mert az a király joga és így épen a két legfontosabb dologban, a mi miatt évszázados a panasz, t. i. a létszám megállapításába és a végvárok kijelölésébe nincsen az országnak semmi beleszólása. Az 1715: VIII. t.-cikket tehát a nemesség olyan alaptörvénynek vette, a melyen változtatni nem lehet, azért annyira semmitmondó az 1722-i hosszú *systema militare* a sokkal rövidebb 1712-ihez képest.

Mert tényleg óriási ür tátong a két javaslat között. Az 1712-i elfogadja ugyan a részben idegen sereget, de megszabja az idegen és a magyar nemzetiségű legénység arányát, követeli a végek rendezését és a külön magyar hadi tanácsot, a melyet valószínűleg teljesen függetlennek képzelt, mivel a bécsit meg se említi mellette, az 1722-i pedig kijelenti, hogy egyik kérdésben sem illetékes. A 15 pontban nincsen semmi olyan, a mi ellen az udvarnak kifogást kellene emelnie, de ennek az oka csak az, hogy semmi újat nem akarnak szerezni. Egyetlenegy van csak, a mi újítás a régihez képest, ez a 10. pont, a mely a commissariatust akarja önállóvá tenni Magyarországon. Ez az egyetlenegy volt az, a mit az 1715: VIII. t.-cz. után még szükségesnek tartottak, de kifejezetten nem katonai, hanem pénzügyi érdekekből, úgy hogy az 1715: VIII. t.-czikkel a katonai kérdést az országgyűlések szempontjából azért kell véglegesen befejezettnek tekinteni, mivel ezen a téren a nemzetnek semmi mondani valója nincsen.

A *systema* ügyében a bizottság feladatára vonatkozólag vé-

¹ Art. VIII. 1715 non loquitur de numero natorum, proindeque numerus per hanc commissionem non est determinandus, sed manet penes arbitrium suae Maiestatis.

² Hadi levéltár. 1722 júl. 158. Exp. Ugyanott megvan az 1722-i *systema militare* egy példánya is.

leményt adott a magyar kancellária is.¹ Véleményében legfontosabb az adóra vonatkozó rész. Ebben kéri a magyarországi szokás felfüggesztését és helyette az örökös tartományokban elfogadott mód szerint való adózást. Ezt a problémát régebben is fölvetették, 1715-ben már mint komoly terv szerepel az adózás módjának olyan átalakítása, hogy az adót ne csak a hat téli hónapon át fizessék, hanem az évnek mind a 12 hónapjában.² Ez az egyik reform, a másik az adó megszavazásáról szól. A kancellária azt javasolja, hogy az adó megajánlása ne csupán egy évig, hanem egyik diétától a másikig tartson.³ És itten kell erősen hangsúlyoznunk azt, hogy a mit az 1715: VIII. t.-cz. második nagy vívmányának vesznek, az «állandó adó» kifejezés fogalma pontosan meghatározva még nincsen. Véleményünk szerint azonban csupán annyit jelent, hogy minden évben kell adót megszavazni és nem lehetnek olyan évek, mint a XVI. században, a mikor egyáltalában nincs megszavazott adó; de ennél többet nem foglal magában. Az állandó adózásról szóló rendelkezésnek végrehajtója pedig nem a diéta, hanem egyselőre a concursus. Valami megbízható alapon kiszámított állandó adó-mennyiség szintén nincsen, a megszavazott adó évi összege évről-évre néha a legaránytalanabban változik. A kancellária ajánlata pedig e mellett az eljárás mellett olyan újítás lenne, a melyet a magyar törvény nem ismer. Gyakorlati haszon lenne belőle a visszaélés folytán rendszerré lett concursusoktól való szabadulás. Hogy az adómegajánlás, a mely a jelenlegi viszonyok között egy évre szól, a diétákon történjék, a törvény szerint úgysis ki volt zárva, mivel országgyűlést az 1715: VIII. t.-cz. értelmében három évenként kellett tartani. Ha az adómegajánlás csak egy évre szól, a második és harmadik évben már úgysis concursust kell összehívni, noha ez az eset az 1715: VIII. t.-cz.-ben felsorolt rendkívüli esetek közt nem fordul elő. A kancellária javaslata az évenként mulaszthatatlanul megszavazandó adómegajánlást a megajánlási időtartamnak kitolása által a

¹ Hadi levéltár. 1712 júl. 158. Exp.

² U. o. 1715. aug. 3. Reg.

³ *Tolerabile quantum et a dieta usque ad futuram dietam duraturum.*

könnyen befolyásolható concursussal szemben az országgyűlés számára akarja biztosítani. Az egy évre szóló adómegajánlás mellett úgysem szólott más, mint a XVI. századból fennmaradt szokás. Ezenfelül a nemességgel egyetértőleg a kancellária is azt kéri, hogy a katonaság készpénzzel fizessen, a naturaliakat a piaci áron számítsák be, az ingyenmunkát törüljék el, a gyalogságot vigyék a végvárakba, a lovasságot lehetőleg szintén a végeken épített kaszárnyákba. A kaszárnyák felépítésére eddig nem volt pozitív javaslat; a kancellária azt ajánlja, hogy az építéshez szükséges pénzt a király, az anyagot pedig a megye adja.

Ezzel a véleménynyel együtt került a *systema militare* a hadi tanácshoz, a mely a maga megjegyzéseivel együtt terjesztette a király elé.¹ Az ország tehát a kancellária útján nem állott egyenes összeköttetésben az uralkodóval, mert hadi ügyekben még közbeesett a hadi tanács. A rendek *systemájára* a hadi tanácsnak nem volt sok megjegyezni valója, a kancelláriának pedig később külön felelt. A rendeknek azt válaszolta, hogy a kaszárnyák építése ellen nincsen semmi kifogása, a tartományi *commissariatus* ellen szintén nincsen, de ebből a névből következik, hogy ez nem független testület, mint a hogy a *systema* kívánja. A haditanács megjegyzi, hogy ennek csak annyi függetlensége lenne, mint a mennyi van az örökös tartományokban a hozzája hasonlóknak, ellenben a főhadibiztosságtól és a hadi tanácstól való függése természetesen megmaradna. Meg kell azonban jegyezni, hogy még ebből az ígéretből se lett semmi. A *commissariatus* függetlensége Mária Teréziáig nem valósult meg és a királynő 1741-ben még csak azt ígérte, hogy lehetőleg nevez ki magyar hadi biztosokat is, de a *commissariatust* a háború alatt egyszerre átalakítani nem lehet.² Az ország belsejében levő erősségek lerombolását se javasolta a hadi tanács, mert ezekre szerinte a fölkelések miatt szükség van; az adózást elengedni nem lehet, mert Magyarország hadi költségeit úgyszólván az örökös tartományok fizetik.

¹ Hadi levéltár. 1722 aug. 238. Exp.

² 1741 : XLII. t.-cz.

Ezen megjegyzések alapján döntött 1722 júl. 16-án Károly a *systema militare* ügyében. A király elhatározása nem is terjeszkedik ki a rendi kívánalmak minden pontjára, hanem egyszerűen kijelenti, hogy Magyarországnak két évi adómentessége, a generalatusoknak a határokra helyezése, a nem szükséges várak kiürítése, a lovasságnak kaszárnyákba helyezése, kaszárnyák építése és a magyarországi hadibiztosság berendezése sok időt kívánnak, tehát Ő Felsege jól meg fogja őket gondolni és úgy fog majd határozni.¹

A *systema* s a még hozzáadott pótlások jelentőségét valami nagyra nem lehet becsülnünk. A katonaságra nézve maga a bizottság bevallja, hogy vannak ügyek, a melyek kizárólag az uralkodónak tartatnak fön, ² ezekre nézve nem is lehet szó az ország befolyásáról. A másik rész az, a mely a katonai ügyek gazdasági oldalát foglalja magában. Míg tehát az 1712-i *systema* külön magyarországi hadsereget s ennek élére külön magyar hadi tanácsot követel, addig az 1722-i mindezeket feladja. A Magyarországon táborozó sereg ³ egy része a császári királyi armádiának, a mely épen azért nem tartozik Magyarország alá és így nem is kell élére külön hadi tanács, mivel a csász. kir. hadsereg központi szerve a bécsi hadi tanács. Ebből is világos, hogy az 1715 : VIII. t.-cz., a mely nálunk bezikkelyezte az állandó hadsereget, katonai tekintetben nem jelentett gyökeres változást. Az állandó hadsereget ekkor felállítani nem kellett, mivel a nélkül is megvolt. Az új czikkely mindössze annyit jelent, hogy törvényesít egy meglevő intézményt, a mely azonban nála nélkül jött létre; az ország utólagosan hozzájárult ahhoz, a mit uralkodója már előbb elvégzett.

Ezt látja be a *systema* is, ezért nem akar a tisztán katonai ügyekbe avatkozni, hanem a királyra bizza őket, a mint hogy előbb is az ő kezében voltak. Ellenben akar helyette egy külön-

¹ Hadi levéltár. 1722 júl. 158. Exp.

² *Principaliter ad regiam Maiestatem spectantia. Systema 2. p.*

³ Elnevezései: *militia Cæs.-regia in Hungaria existens; legiones Cæs.-regiæ Hungariæ; militia Cæs.-regia; ezred: Franz Graf Pálffy Hung. Inf. Regiment stb.*

álló magyar commissariatust, a mely nem a hadi tanácsnak, hanem a magyar helytartótanácsnak van alárendelve. Logikailag megvan kivánságuknak az alapja. A hadibiztosság nem végez katonai ténykedést, hanem átveszi és elfogyasztja azt az adót, a melyet a diéta szavaz meg és a melynek megszavazása a rendek joga. Azt akarják tehát, hogy azok a közegek, a kik az ő jogkörükbe vágó intézkedést hajtanak végre, tőlük, illetőleg az ország törvényei alá rendelt helytartótanáctól, ne pedig az attól független hadi tanácstól függjenek. Lehetetlen volt, a mit kértek: a király nem engedhette meg, hogy az ő hadseregét egy tőle nem függő hatóság lássa el minden szükségessel és ez által megbukjék az az egység, a melyet katonai ügyekben alig valamivel előbb a legkövetkezetesebben és végre tökéletesen keresztülvittek. A rendek nem önálló hadsereg, hanem önálló seregelelmezés felállításával próbálkoztak meg, azt kívánták magyarrá tenni, nem pedig a hadsereget.

Mielőtt a systemára vonatkozólag Károly júl. 16-i választát megkapta volna, tovább tárgyalt a bizottság. Épen azon a napon, a melyen a király felterjesztésüket elutasította, 1722 júl. 16-án mondták ki, hogy a kassai, dunáninnyi, dunántúli, győri és komáromi generalatusokhoz, melyeknek eltörlését a systema 5. pontja kérte, vegyék még a váradi is.

A július 18-i ülésen az elnök előterjesztést tett, vajjon nem kellene-e Ő Felségénél megsürgetni a systemát, hogy az hamarabb teljesedésbe menjen?

A bizottság egyhangúlag azt határozta, hogy igenis sürgetni kell. még pedig olyan módon, hogy törvénybe vegyék azt is, hogy a már elfogadott magyar királyi helytartótanács csak Ő Felségétől és az országtól függ. Erre a követelésre azért volt szükség, mivel a rendek az országnak fenntartott katonai ügyeket a helytartótanács alá rendelték, ezért ennek függetlenségét biztosítani kellett.

A commissariatusra nézve az újabb tárgyaláson ugyanarra az álláspontra helyezkednek, mint a melyen a hadi tanács állott, hogy t. i. ez a bécsi hadi tanácstól és a főhadibiztóságtól függjön. de azzal a hozzátétellel, hogy erre az állásra csak érdemes, vagyonos és Magyarországon lakó férfiak nevezhetők

ki.¹ Ezeknek a király elé terjesztésére már nem került a sor, mert ebben az ügyben Károly ekkor már határozott.²

A kancellária által benyújtott pontokra a hadi tanács 1722 aug. 13-án adott választ.³ Azt felelte, hogy az adó leszállításáról szó sem lehet, mert Magyarország úgys kevesebbet fizet, mint a mennyit erejéhez képest elbirna. A 12 hónapon át való adófizetést nem engedik meg. Az udvari kamara hatáskörébe tartozik, hogy természetben fizessenek-e, az ingyen munkák pedig törvényesek, tehát el nem engedhetők. Az ország belsejében levő erődített helyek lerombolásába azért nem lehet belemenni, mert ezek Rákócziék mozgalma miatt még most is szükségesegek. A kaszárnyák építése ellen nem emelnek kifogást, de csak abban az esetben, ha ezeket az ország adja. Sőt még a commissariatust is megengedik, de csak olyan hatáskörrel, mint az örökös tartományokban. Ez a felelet nagyjában egyezik azzal, a mit magára a systema militarera adott a hadi tanács.

Az 1722/23-i országgyűlés katonai törvényei ezek következményekép elmaradtak. Az 1723: XXI. t.-cz. azt rendeli el, hogy pontosan tartsák meg a katonai kihágásokról szóló 1715. évi XLIII. törvénycíkket. Ennél több intézkedés a katonaságról nincsen bennük, mivel a XXIII. t.-cz. még mindig csak kéri a végek rendezését, a XXI. t.-cz. pedig azt, hogy a bizottság tovább is folytassa munkáját. Mindez pedig azt mutatta, hogy katonai ügyekben egy-két pontot leszámítva a király és az ország egyetértének. Az 1715: VIII. törvénycíkket mindkettő fenn akarja tartani úgy, a mint van, részletezés nélkül. A diéta csak annyit kért és kapott, mint 1715-ben a concursus: új katonai regulamentumot.⁴

A legjellemzőbb ebben az, hogy a visszautasítás után az országgyűlés meg sem kíséri azt, hogy valamikép mégis érvényesítse akarátát. Mindössze csak annyit tesz, hogy kéri a rend-

¹ Commissio systematica etc. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 555.

² Hogy a király döntéséről e tárgyalásoknál még nem tudtak, az mutatja, hogy a királyhoz beküldött példányból az itt közölt pótlékok hiányoztak, tehát az utóbbiak nem is kerültek az uralkodó elé.

³ Hadi levéltár. 1722 aug. 3. Exp.

⁴ Bidermann, i. m. II. 150.

szerező bizottság megbízatásának meghosszabbítását, de már nem tudja törvénybe iktatni, mint 1715-ben. A dolog magyarázata nagyon világos. A diétának nem volt semmi eszköze arra, hogy a katonai ügyek terén a királyt valamire kényszerítse. Az adót nem az országgyűlés ajánlotta meg, hanem a concursus, a mely egy ideig makacszkodott ugyan, de a király minimális követelését mindig elfogadta. A nemzet tényleg tehetetlenül állott a katonasággal szemben és csak az az egy út maradt számára nyitva, a mit az 1723: XXI. és XXIII. törvényczikkek mutatnak, t. i. kérelem az uralkodóhoz az iránt, hogy bizonyos a katonaságot érintő ügyekben így és így intézkedjék. Hogy akaratát törvénybe is iktassa, arra nem volt ereje. Az 1715. évi VIII. törvényczikkhez való nagy ragaszkodás különben is megakadályozta azt, hogy a király és a rendek közt katonai kérdésben egyéb eltérések is merüljenek fel, mint olyanok, a melyek az adózásra, a katonai kihágásokért való kárpótlásra, szóval tisztán pénzügyi dolgokra vonatkoznak. Ezért történt az, hogy az uralkodó nem akadályozta meg a rendeket abban, hogy még az országgyűlés tartama alatt döntsenek a megajánlandó adó mennyiségére nézve.

Károlyt az adóügyi tárgyalásokon két megbízott (commisarii regii) képviselte, a kiknek jelentése alapján a hadi tanács 1722 decz. 19-én tett előterjesztést az adómegajánlás állásáról a királynak. A hadi tanács előterjesztését megelőző tanácskozáson felolvasták a rendek két postulatumát és pontonként szavaztak fölöttük. A postulatum az a szó, a mely az 1715-i országgyűlés után a gravamen szót felváltotta. A király, illetőleg a hadi tanács a múlt évi összeghez hasonlóan 85,000 portiót, azaz 2.040,000 frtot kért Magyarországtól, a rendek viszont 10,000 portióval kevesebbet ajánlottak, azaz 1.800,000 frtot. Számításuk valószínűleg azon alapult, hogy rendszerint ez az összeg volt az, a mit elengedtek.¹ Különben még ez az adómegajánlás is igen nagy volt ahhoz képest, a mennyit a júliusi systema után várni lehetett, a mikor tudvalevőleg arra kérték az uralkodót, hogy két év tartamára mentse fel az országot mindennemű adó fize-

¹ 1709-ben elengedtek 11,733, 1710-ben 10,000 portiót.

tésétől. A rendek azonban kijelentették azt is, hogy a fenti összegben kívül semmit sem adnak, se kenyeret, se ingyen munkát egészen a jövő diétaig, mint a mely ebben a kérdésben véglegesen intézkedni fog. Ez az intézkedés az 1728/29-i országgyűlésen tényleg megtörtént a labores gratuiti ügyében és ezzel ezt a folyton húzódó kérdést végre szerencsésen levették a napirendről. Az 1729 : I. t. cz. kimondotta, hogy az ingyenmunkát évi 24,000 forinttal megváltja Magyarország és ez által kiesett egy állandó pont a sérelmek közül. 1722-ben azonban még nem akartak pénzbeli kárpótlást adni. A mi pedig az említett 1.800,000 frtról szóló adómegajánlást illeti, abba belefoglal a nemesség 400,000 mérő gabonát, a melyet egy forintjával Magyarországon kell vásárolni. A háború esetét kivéve a vásárlások ellen nincsen a hadi tanácsnak kifogása, de a gabona mérőjéért nem egy forintot, hanem csak 30 krajczárt fog fizetni, mert az esetben is úgy áll a dolog a hadi tanács szerint, hogy 85,000 portiónyi adómegajánlásnál a naturáliák 865,281 frt 30 krajczárt, 80,000 portiónál, 736,643 forintot tesznek ki, úgy hogy a tiszta pénzadó az első esetben úgyis csak 1.174,718 frt 30 kr., a másodikban 1.183,375 frt lenne. Annak a kenyérnek és ingyen munkának az értékét pedig, a melyet a rendek vonakodtak megadni, a hat téli hónapban át 219,565 frt 45 krajczárra teszi a hadi tanács. Mindezeket tekintetbe véve, azt ajánlják, hogy engedjenek el 5000 portiót és így kapnának 1.920,000 forintot, a melyhez jönnének még az említett 219,565 frt 45 krajczárt kitevő szolgálmányok.

Másik kívánalma az volt a nemességnek, hogy az embernek és lónak való portiókat egységes áron számítsák naponta 6 krajczárjával, havonta 3 forintjával, míg eddig a lónak való portió ugyanennyi, de az embernek való napi 9 kr., azaz havi 4 frt 30 kr. volt, sőt a lovas portiót május, július és augusztus hónapokban egyáltalában nem váltják meg pénzen, hanem füvet és herét adnak helyette. Ezzel kapcsolatban a természetbeli szolgálmányokra nézve azt követelik, azokat úgy állítsák össze, hogy 1.000,000 forintot tegyenek ki és csak 800,000 frt adót kelljen az országnak készpénzben fizetnie. A hadi tanács ezekre azt felelte, hogy a portiók árának egységesítését nem fogadja el, a

füvet nyáron annyival is inkább ingyen követeli, mert a hadi pénztár úgy sem tudná megfizetni. Ezenfelül még hozzátette azt, hogy ez úgy se tartozik a rendekre, hanem a regulamentumra, de annak a kiadásánál is jól meg kell majd még fontolni, mit fogadjanak el belőle.

Az adómegajánlásért kért esetleges ellenértékre nézve a hadi tanács véleménye az, hogy erre nézve új intézkedés nem szükséges, mert a regulamentum szerint úgyis érvényben van a kéthavonként való leszámolás; minden ilyen alkalommal le kell irni a túlfizetést, az utolsó adózási hónapnak, áprilisnak az adója pedig május végéig úgyis a megyéknél marad, abból levonhatják a kárpótlásukat.

Nincs ellenben kifogás az ellen, hogy a magyarországi hadi biztosok magyarok legyenek és vagyonosak, sőt 1723 máj. 29-i leiratával megígérte ezt a király is.¹ Ennek az ígéretnek az értékére nézve azonban meg kell jegyeznünk azt, hogy a magyar hadi biztosok kinevezését még az 1741: XLII. t.-cz. is csak mint lehetőleg megvalósítandó intézkedést helyezi kilátásba.

Említettük, hogy a rendek a katonai élelmi raktárak számára 400,000 mérő gabona megvásárlását kérték. A hadi tanács erre azt felelte, hogy az ilyen szállítás mindig az alattvalók terheinek könnyítésére való, azért arányosan szabják ki; több Magyarországon sem lehet, mint megállapították. Az idénre nézve pedig már csak azért sem lehet a megállapodáson túlmenni, mert a szükségleteket a raktárakba az élelmezési hivatal már úgyis beszerezte.

A rendek végső kérelme az volt, hogy még a kaszárnyák elkészülése előtt vonják össze néhány helyre a katonaságot. A hadi tanács hasznot akart húzni ebből a kérelemből és azt felelte, hogy megteszi, ha az összevonás helyén az ország kellő mennyiségű élelemről gondoskodik.

Ez volt az utolsó szó az 1722-i adómegajánlásnál.² Az adó összegét megállapították a hadi tanács által előterjesztett 1.920,000

¹ Commissio syst. etc. M. N. Múzeum. Fol. Lat. 555.

² Az adómegajánlásra vonatkozó aktákat l. Hadi levéltár 1722 decz. 400. Exp.

forintban és az ehhez csatolt, az ingyen szolgálmányokat és kegyeret megváltó 219,565 frt 45 krajczárban. Ennek fejében igen csekély mértékben teljesítették a nemesség postulatumát.

IX.

Befejezésül azzal kell foglalkoznunk, meg lehet-e magyarázni a rendeknek azt az eljárását, hogy mikor szabadjukra voltak hagyva, hogy kérjenek, a mit akarnak, katonai ügyben nincsen kérelmük, hanem csak a katonaság költségeire vonatkozólag.

Ennek oka az, hogy hazánk III. Károly korában még teljesen rendi alapokon nyugvó ország, a hol azonban a rendiség nem csak írott malaszt, hanem élő valami, a mely hat, munkálkodik és érvényesül, annyira, hogy alóla még az uralkodó sem vonhatja ki magát. Ebben a teljesen középkori állapotban, akarják most egyszerre megvalósítani az újkor állama által elengedhetetlenül követelt állandó hadsereget. Ez ellen maguknak a rendeknek sincsen kifogásuk: a legkészségesebben elismerik, hogy erre szükség van.¹ Azonban van a dolognak egy másik oldala is. Az állandó hadsereg rettenetes költségeket emésztett fel. Valószínűleg nem megyünk túl az átlagon, ha felveszszük, hogy az állandó hadsereg bezikkelyezése korában rendszerint volt Magyarországon 11 gyalogos regiment (2300 emberével = 25,300 ember), 10 kürassier regiment (1000 e. = 10,000 ember), 3 dragonyos regiment (1000 e. = 3000) és 4 huszárregiment (1000 e. = 4000 ember), összesen tehát kb. 42,000 főből álló katonaság, melynek évi költségei 5 és 6 millió forint között ingadoztak.² Hozzá kell még vennünk az elenyésző csekély számú szabad csapatokat, melyek létszáma 900—1000 gyalogos, 6—700 lovas, költségei pedig kb. 70,000 frtot kívánnak.³ Ezt a katonaságot kellett volna eltartania Magyarországnak.

¹ Per solam insurrectionem regnum... defendi non posse et ideo validam regulam militiam formatumque exercitum... constantem... continuo intertenendum necessarium esse. A rendek javaslata. — Ez sokkal világosabb, mint maga az 1715: VIII. t.-cz.

² 1715-ben 5.621,577 frt, 1728-ban 5.240,482 frt.

³ Hadi levéltár. 1712 febr. 191. Exp.

A teljes ellátásról nemcsak ekkor, közvetlenül a háború után, hanem még akkor se lehetett szó, midőn az ország már élvezte a szatmári béke által teremtett nyugalomnak hasznát. Látni ezt abból, hogy mikor a nemesség először tett kísérletet egy hadseregnek mindennel való ellátására és ezt különösen nagy áldozatnak tartotta, ellátott mindennel 23,622 gyalogost, azaz a felét az állandóan itt levő katonaságnak, de kikötötte, hogy ez csak egy esetre történik és a portiók értékét egységesen 3 forintban állapította meg,¹ szemben az eddigi 4 forint 30 krajczáros, illetőleg 3 forintos portióval, a mi a katonasággal járó terheknek egy negyedrészszel való kisebbitését jelentette.

Ez pedig nem történt ok nélkül és ugyanazok a körülmények, a melyek ezt 1741-ben előidézték, épúgy hatottak már 1715-ben is, a mikor az állandó hadsereget törvénybe iktatták. Ez az ok pedig a pénz hiányában keresendő. Magyarország közgazdasága úgy, a mint III. Károly korában állott, nem volt képes erejét annyira megfeszíteni, hogy évenként 5¹/₂ millió tisztán hadi adót kifizethessen, mert a mikor Európa többi országai már jórészt áttérnek az iparúzésre és e foglalkozás által elő is tudják állítani a hadi költségeket, Magyarország akkor még mindig hűbéri alapokon nyugvó östermelő ország. Az urak nem a paraszt iránt való jóindulatból alkudoztak a portiók felett, hanem azért, mert maguk belátták annak képtelenségét az adózásra. A katonai ügyekben a rendek állandó követelése az, hogy a katona mindent pénzzel fizessen, a magyarországi katona mindent pénzen vásároljon, hogy így megindulhasson a pénzforgalom Magyarországon.² Mivel a nemesség idehaza terményeit eladni nem bírta, a katonaságot vélte alkalmasnak arra, hogy az elfogyaszsa az ország fölöslegét és pénzt adjon helyette. Pénznek szerzésére irányul a nemesség minden törekvése és a pénznek az országban való tartására irányuló

¹ 1741 : LXIII. t.-cz.

² Kéri ezt az 1711 okt. 27-i rendi felirat, az 1722-i *systema militare*: *In quantum autem ex comitatibus et civitatibus naturalia subministrarentur, ea currenti seu forensi in regno pretio ad summam quanti contributionalis accipienda et computanda venirent, sicque per circulationem pecunie etiam regie Maiestati et regno emolumentum procuraretur.*

eljárása egyezik azzal, a mit sokkal nagyobb arányokban Colbert valósított meg. A merkantilizmus volt az a gazdasági rendszer, a mely ekkor egész Európában uralkodott, annak alapelvét, a nemes fém felhalmozását még nagyobb egyoldalúsággal, de aránytalanul törpébb méretekben meg akarta valósítani a nemesség. Természetes, hogy csupán a katonaság segítségével a legjobb akarat mellett se lehetett fellendíteni az ország pénzforgalmát, mert a hadseregnek nemcsak ennyivaló kellett, hanem fölszerelés is, a mit viszont itt nem lehetett kapni; így tehát előre ki volt zárva, hogy a katonaság annyit lendíthessen Magyarországon pénzügyein, mint azt a nemesség várta.

Az ország népe nem is volt elég erős arra, hogy a hadsereget olyan helyzetbe hozhassa, hogy annak vásárlásaiból Magyarország hasznot húzhasson. A katonaság nem adhatott vissza még annyit se az országnak, mint a mennyit kapott tőle, tehát lehetetlenség volt segítségével a pénzgazdaság emelése. Az adómegajánlások alkalmával mindig nagy viták folynak a fölött, mennyit szavaznak meg természetben és mennyit készpénzben. Néha feltűnő az aránytalanság a kettő között. 1715-ben az adót kizárólag naturaliakban, minden pénz fizetése nélkül szándékoznak leróni,¹ 1722-ben hajlandók a felajánlott adóból pénzben adni 800,000, természetben 1.000,000 forintot. Ezzel szemben áll most már az, hogy 1715-ben egy nyolcz hónapra számított hadjárat összes naturaliai 1.300,000—1.500,000 frt között ingadoztak.² Mivel pedig az adómegajánlás hat óra szólt, azalatt az idő alatt az 1.000,000 forintra rugó természetbeni lerovás után a katonaságnak épen semmi naturaliára nem lett volna szüksége Magyarországon és így pl. az 1722-ben megajánlott 800,000 frt készpénzből semmi sem mehetett volna vissza a lakosság kezébe. A nemesség tehát útját akarta mutatni annak, miként kell a katonaság szükségleteinek itthon való megszerzésével Magyarországon pénzgazdaságát emelni, de míg az ország tisztán mező-

¹ Die ganze Betragen sowohl an Mund- als Pferdeportionen in bloss Naturalien abzuführen. A hadi tanács ellene nyilatkozott. Hadi levéltár. 1715. jan. 458. Exp.

² U. o. 1715 szept. 296. Exp.

gazdasággal foglalkozott, ezen az úton a kitűzött célt elérni nem lehetett. Magyarország adóját még mindig nem pénzben, hanem tiszta középkori módon természetben igyekezett leróni, mivel terményeit értékesíteni nem tudta. Egyetlen vásárlója a katonaság volt és így concurrentia nem lévén, ennek módjában állott úgy szabni meg az árakat, a mint neki tetszett. Ezt a helyzetet a legnagyobb kiméletlenséggel ki is használták. A rendek által előirányzott árnak a felét még a legnagyobb könnyűséggel leütötték.¹ A főhadibiztosság annyira bizott benne, hogy hazánkban annyiért kap mindent, a mennyiért akar, hogy még 1714 nyarán két és fél forintba számít egy mérő lisztet, 1715-re már csak egy és háromnegyed forintba.² A mit a rendek állandóan követeltek, hogy az árúczikkeket a piaczi áron vegyék, az csak pium desiderium volt. Viszont valahányszor magas a piaczi ár, a hadi biztosság egyáltalában nem vásárol semmit, hanem természetben követel mindent.³ Ezen az úton pedig elzárta a lehetőségét annak, hogy hazánk pénzgazdasága növekedjék, azaz hazánk nem tudott eljutni oda, a hova a nyugati államok már elértek, hogy t. i. a terménygazdaság helyébe a pénzgazdaságot állítsa, ezért nem volt képes oly terhek elviselésére, mint azok képesek valának. A pénznek olyan nagy volt a hiánya, hogy pl. Sárosmegye még 1783-ban is attól félt, hogy megint a cserekereskedés korszaka fog bekövetkezni.⁴

Ide vág most már a nemesség törekvése. Mivel az ország pénzügyileg gyenge, ezen a téren kell rajta segíteni, ez pedig megtörténhetik úgy, ha az adó nem túlságosan terhes,⁵ nem pénzben, hanem lehetőleg természetben rójják le és így a pénz az országban marad, ha az adó nemcsak Magyarország, hanem az örökös tartományok jövedelméből is származik, kivételes esetekben teljesen elengedtetik, de a katonaság részére kivétel nél-

¹ 1722-ben egy mérő gabonáért a rendek kérnek 1 forintot, kapnak 30 krajczárt. Hadi levéltár. 1722 decz. 400. Exp.

² U. o. 1715 május. 230. Exp. és 1715 szept. 296. Exp.

³ U. o. 1715 márcz. 355. Exp.

⁴ Marczali, Magyarország II. József korában.

⁵ Tolerabile ... subsidium. 1722-i systema 7. pontja.

kül itt vásárolnak.¹ Ezek azok a javítások, a melyek a nemesség véleménye szerint a pénzforgalom megindulására vezetnek.

Azonban minden attól függ, miként hajtják végre ezeket a rendelkezéseket. A katonaság ellátása a commissariatusra van bízva; de ennek hivatalnokai jórészt nem magyar emberek, egyáltalában nem állanak magyar hatóság alatt, tőlük tehát nem lehet várni a tervezett pénzforgalom megindítását. Hogy a katonaság eltartásából tényleg haszna legyen Magyarországnak, arra való a független magyar hadi biztosság, a mely a magyar érdekeknek megfelelőleg végzi a bevásárlásokat és lehetőségessé teszi a pénz circulatióját. Ezért nem akart a nemesség magyar katonaságot, mert az a törvény szerint az insurrectio volt; a bezikkelyezett állandó katonaságot felállítani nem kellett, mert az úgylis megvolt, de kérnek ennek a nemzettől független katonaságnak az országtól függő commissariatust. A baj abban állott, hogy mivel hazánk csak $\frac{1}{3}$ -át fizette a saját hadi terhének, nem lehetett várni, hogy a király minden viszontszolgálat nélkül a többi tartományok adójával segíti elő Magyarország gazdasági megerősödését.

Ez magyarázza meg nekünk, miért van az, hogy mikor a király fel se teszi a kérdést, kié a hadsereg, a nemesség siet kijelenteni, hogy a katonaság Ő Felségéé, rendelkezék vele, a mint neki tetszik.² És hogy a király mennyire rendelkezett is vele, az mutatja, hogy még az ő jogait decretáló systemát se fogadja el. Az insurrectio törvénybe iktatásával meg volt mentve a nemesség adómentességi joga, a rendek tehát keresztül akarták vinni a sereg gazdasági függetlenítését, noha erre már nem volt alap. Mivel a költségeket nem ők adták, a király itt nem engedett nekik befolyást. A hadsereg mindenképen független maradt Magyarországtól, tisztán császári királyi sereg volt. de az 1715 : VIII. t.-cz. óta már törvényes alapon. 1722-ben megkezdődött az erélyes törekvés arra, hogy a sereg szellemben egyesüljön,³ a mi lehetetlenné tette a külön magyar katonasá-

¹ Az idézett systema 5. és 7. pontja.

² Hadi levéltár. 1722 júl. 158. Exp.

³ Bidermann, Geschichte der Gesamt-Staats-Idee II. 359.

got. Ezért volt oly nagy Károly vívmánya az 1715: VIII. t.-cz. elfogadtatásával. Hazánk teljesen kiadta kezéből a fegyvert, mivel a nemesség nem akarta, a jobbágy nem tudta eltartani a hadsereget. Eltartotta tehát az uralkodó, de minden hasznát is magának követelte. Erre pedig megadta a módot a királynak az 1715: VIII. t.-cz., a mely katonai ügyekben expressis verbis csak egy jogot adott Magyarországnak: a hadsereg költségeinek fedezésére szükséges adó megszavazását.

SZABÓ DEZSŐ.

Magyar huszár-torna öltözet.
XVI-ik század.